

АНОТАЦІЯ

Самко А.М. Педагогічні ідеї і наукова діяльність Семена Устимовича Гончаренка (1928-2013 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі 01 Освіта / педагогіка за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2021.

Дисертація є історико-педагогічним дослідженням з проблеми педагогічної персонології, у якій вперше досліджено науково-педагогічну спадщину відомого методолога педагогічної науки, лідера наукової школи Семена Устимовича Гончаренка.

З'ясовано, що у сучасному науково-освітньому дискурсі педагогічні ідеї та науково-педагогічна діяльність С.У. Гончаренка не була предметом цілісного вивчення. У наукових, бібліографічних працях, періодичних виданнях наявне фрагментарне представлення спадщини С.У. Гончаренка, дискретний аналіз його ідей, що формувались упродовж 55 років науково-педагогічної діяльності освітянина.

Обґрунтовано методологічні засади дослідження, що становлять положення історико-педагогічного, персоналістичного, соціокультурного, історико-хронологічного, біографічного, феноменологічного та парадигмального підходів. Методологічним орієнтиром дослідницького пошуку є загальнонаукові принципи: науковості, об'єктивності, єдності теорії та практики, історизму, системності, багатофакторності, синтезу історичного й логічного, конкретності, міждисциплінарності, академічної доброчесності.

Проаналізовано основні поняття дослідження: «біографічний метод», «педагогічні ідеї», «наукова діяльність», «науковий лідер», «наукова школа»,

уточнено зміст понять «педагогічна спадщина», «освітня діяльність». Розкрито сутність біографічного методу дослідження, проаналізовано генезу становлення біографічного методу як інструменту дослідження спадщини, ідей, діяльності персоналії; подано предметну класифікацію джерел з педагогічної персонології. З'ясовано, що біографічний метод дає можливість виявити вплив соціуму на формування особистості, її життєвого шляху, вибір власної життєвої позиції, цінностей та ідеалів, соціальних контекстів, правил та норм.

Об'єктивність дослідницького пошуку забезпечено студіюванням першоджерел, зокрема архівних документів, що сприяло системному вивченню науково-педагогічної спадщини вченого та узагальненню досягнень його науково-дослідної діяльності. На основі використання комплексу взаємодоповнюючих методів (систематизація, контент-аналіз, пошуково-біографічний і персоналістично-біографічний методи, бесіда, інтерв'ю, е-листування тощо) систематизовано джерельну базу дослідження на відповідні групи: науково-педагогічні праці С.У. Гончаренка; історіографічні джерела; періодика різних років; інтерпретаційні, усно-історичні, ілюстративні джерела та фотоматеріали.

З'ясовано, що кожна з груп першоджерел представлена такими працями, як: *науково-педагогічні праці С.У. Гончаренка* («Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям»), наукові, навчально-методичні праці вченого (підручники, навчальні посібники, монографії, наукові та публіцистичні статті, рецензії, доповіді тощо); *нормативно-регламентаційні джерела* (накази, розпорядження, листування органів управління освіти, звіти, доповідні записки тощо); *масові джерела* (матеріали періодичних видань «Радянська школа», «Радянська освіта», «Вища освіта України», «Рідна школа», «Освіта в Україні», «Педагогічна газета» тощо); *інтерпретаційні джерела* (наукові дослідження сучасних учених у галузі теорії та історії педагогіки: монографії, дисертаційні дослідження, публікації в періодичних виданнях у контексті досліджуваної

теми); *усно-історичні джерела* (матеріали бесід, спогадів, інтерв'ю колег і учнів С.У. Гончаренка, друзів, товаришів, рідних і близьких); *ілюстративні джерела та фотоматеріали* (світлини, що ілюструють життя та науково-педагогічну діяльність педагога з приватного архіву родини Гончаренків); *документи і матеріали архівів*: (Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, архіву Інституту педагогіки НАПН України. До дослідження також залучено матеріали фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Національної науково-педагогічної бібліотеки імені В.О. Сухомлинського НАПН України та інших книгозбірень).

На основі вивчення архівних матеріалів, наукової та методичної літератури, спогадів сучасників, колег, учнів С.У. Гончаренка здійснено комплексний ретроспективний аналіз його життєпису. Обґрунтовано періодизацію життєвого й науково-педагогічного шляху ученого, розглянуто процес становлення та розвитку його особистості. Встановлено, що основними біографічними чинниками, які зумовили формування особистості С.У. Гончаренка, є родинне виховання, соціальне оточення, наукове й навчально-педагогічне середовище, досвід роботи, особиста науково-дослідницька діяльність, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення.

Проаналізовано й узагальнено науково-педагогічний доробок ученого, подано класифікацію джерельної бази наукових праць академіка С.У. Гончаренка. Доведено, що систематизація науково-педагогічної спадщини уможливила визначення проблематики наукових досліджень науковця, окреслення провідних наукових ідей, що сприяли поступу української педагогічної думки, узагальнення напрямів його професійної діяльності, аналіз проблематики наукових досліджень представників його наукової школи.

Узагальнено провідні педагогічні ідеї С.У. Гончаренка, з-поміж яких: *формування наукової картини світу* (сформована наукова картина визначає ідеал пізнання та стиль мислення); *принцип доповнюваності* (взаємодія

педагогічних категорій, явищ і процесів, що взаємодоповнюються); *гуманізація та гуманітаризація вищої педагогічної освіти* (обґрунтування сутності гуманізації освіти, її зорієнтованості на формування переконань особистості, її світогляду, цінностей, прагнень до самореалізації; структурування змісту освіти з урахуванням гуманітарної складової (принцип гуманітаризації), інтелектуальної (принцип фундаменталізації) і вольової (принцип спрямування) сфер); *фундаменталізація освіти* (дидактичний принцип та провідний імператив сучасних освітніх реформ); *методологічні засади розвитку педагогічної теорії* (педагогічна теорія і практика має розвиватися на засадах обґрунтованої наукової методології). Виявлено можливості використання педагогічних ідей ученого у сучасній педагогічній науці й освітній практиці.

Визначено основні напрями наукової діяльності С.У Гончаренка та розроблено її періодизацію. У результаті наукового пошуку обґрунтовано, що упродовж 1952-2013 рр. вчений реалізовував науково-педагогічну діяльність у чотирьох напрямках: *педагогічно-викладацькому, науково-дослідному, організаторсько-управлінському, наставницькому*. Виокремлені напрями діяльності С.У. Гончаренка характеризувалися високою творчою активністю, енергійністю, цілеспрямованістю вченого, засвідчували всебічність розвитку його особистості, демонстрували ґрунтовність наукового світогляду педагога.

Досліджено феномен наукової школи С.У. Гончаренка. Розглянуто основні підходи до визначення сутності поняття «наукова школа», здійснено термінологічний аналіз змісту цього поняття. Виокремлено характерні риси, сутнісні ознаки, критерії, розкрито основні функції його науково-педагогічної школи. Визначено найбільш значущі риси особистості Семена Устимовича Гончаренка як засновника і лідера наукової школи, зокрема: компетентність, толерантність, працездатність, почуття гумору, доброзичливість, висока моральність, тактовність, цілеспрямованість тощо. Висвітлено зміст і проблематику досліджень, проаналізовано основні наукові

здобутки, здійснено критичний та порівняльний аналіз дисертаційних праць представників наукової школи С.У. Гончаренка. Представлено авторську класифікацію дисертацій за критеріями систематизації (напрямами спеціальності, науковий рівень, роки захисту, зміст предмету, провідні напрями дослідження). Акцентовано увагу на диференційованій проблематиці досліджень науковців, що є провідною ознакою наукової школи академіка. Обґрунтовано напрями дослідницьких пошуків представників наукової школи С.У. Гончаренка та розкрито зміст кожного з них.

Визначено можливості екстраполяції педагогічних ідей С.У. Гончаренка в сучасну педагогічну теорію і освітню практику: актуалізація педагогічних поглядів ученого в сучасних науково-дослідницьких проектах і в практичному досвіді викладачів; ознайомлення широкої наукової громадськості з працями педагога на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях, читаннях; оприлюднення науково-педагогічної спадщини С.У. Гончаренка у фахових виданнях і у процесі видання збірників вибраних творів; упровадження у науковий обіг відомостей про особистість С.У. Гончаренка, його наукову і педагогічну діяльність, внесення відповідної інформації у довідниково-енциклопедичні видання, глосарії.

Схарактеризовано вплив науково-педагогічної спадщини, педагогічних ідей С.У. Гончаренка на розвиток сучасної освіти і педагогічної науки, визначено можливості використання його педагогічних ідей у сучасному науково-освітньому просторі, окреслено потенціал реалізації конструктивних надбань С.У. Гончаренка в українській системі освіти. Обґрунтовано перспективи використання науково-педагогічного досвіду дослідника в умовах Нової української школи.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- *вперше: здійснено комплексне дослідження науково-педагогічної спадщини та педагогічних ідей С.У. Гончаренка на основі маловідомого і невідомого фактологічного матеріалу; з'ясовано основні передумови й чинники формування педагогічних поглядів науковця (родинне виховання, соціальне оточення, наукове й навчально-педагогічне середовище, досвід роботи, особиста науково-дослідницька діяльність, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення); розроблено авторську періодизацію науково-педагогічної діяльності С.У. Гончаренка на взаємозв'язку чотирьох напрямів діяльності: педагогічно-викладацького (1952 – 1955 рр.), науково-дослідного (1955 – 2013 рр.), організаторсько-управлінського (1966 – 1998 рр.), наставницького (1970 – 2013 рр.); систематизовано джерельну базу дослідження, наукових праць С.У. Гончаренка; проаналізовано науково-педагогічну спадщину С.У. Гончаренка як єдність його науково-педагогічних ідей і діяльності; досліджено специфіку розвитку педагогічних ідей С.У. Гончаренка у межах його наукової школи та окреслено перспективи екстраполяції його ідей у контексті реформування сучасної освіти в Україні;*

- *удосконалено методикау персонологічних історико-педагогічних наукових досліджень; визначено можливості використання науково-педагогічного доробку С.У. Гончаренка в умовах Нової української школи.*

Подальшого розвитку набули: дослідження наукової школи вченого; положення щодо наукового лідерства у педагогічній науці; уточнено сутнісні характеристики понять «наукова діяльність», «педагогічні ідеї», «біографічний метод», «педагогічні ідеї», «наукова діяльність», «науковий лідер», «наукова школа», «педагогічна спадщина», «освітня діяльність».

До наукового обігу введено:

архівні документи з особової справи С.У. Гончаренка у студентські роки, збереженої у Центральноукраїнському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка, що дало можливість поглибити відомості про професійне становлення вченого; архівні документи з особової справи С.У. Гончаренка, збереженої в Інституті педагогіки НАПН України,

що уможливило поглиблення відомостей про педагогічну, науково-методичну й організаторсько-управлінську діяльність ученого.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у: *розміщенні* в Електронній бібліотеці НАПН України 153 праць С.У. Гончаренка; *введенні* до наукового обігу нових архівних документів з особових справ С.У. Гончаренка; *розробленні* науково-методичних рекомендацій «Використання біографічного методу в науковому дослідженні педагогічної персоналії».

Дослідницькі матеріали (біографічні та фактологічні дані, періодизація науково-педагогічної діяльності, систематизована джерельна база наукових праць С.У. Гончаренка), обґрунтований поняттєво-категорійний апарат та джерельну базу можуть використовувати науковці з метою здійснення досліджень з педагогічної персонології. Результати дослідження сприятимуть оновленню змісту дисциплін з історії педагогіки, загальної педагогіки, спецкурсів з проблем розвитку наукових шкіл в Україні, методології наукових досліджень. Основні положення дисертації можуть збагатити зміст науково-методичних і навчальних посібників, методичних рекомендацій; а також доцільно їх використовувати під час укладання біографії С.У. Гончаренка у довідниково-енциклопедичних виданнях.

Ключові слова: С.У. Гончаренко, біографічний метод, науковий лідер, наукові школи, наукова діяльність, педагогічні ідеї, науково-педагогічна спадщина.